

**O‘ZBEK AN’ANAVIY HUNARMANDCHILIGIDA HOMIY PIRLAR
INSTITUTI: KASBIY AN’ANALAR VA MAROSIMIY QARASHLAR**

Ma’murov Dilshodbek Tillavoldi o‘g‘li

*Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros
ilmiy-tadqiqot institutining stajor tadqiqotchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek an’anaviy hunarmandchiligi tizimida shakllangan homiy pirlar instituti, uning hunarmandlar hayotidagi ma’naviy, ijtimoiy va kasbiy ahamiyati hamda turli hunar tarmoqlari bilan bog‘liq e’tiqodiy qarashlar tahlil qilinadi. Hunarmandchilik muhitida pir tushunchasi faqat diniy e’tiqod doirasidagi hodisa bo‘lmay, kasbning tarixiy kelib chiqishi, ustoz-shogird an’anasi, kasbiy axloq, mehnat madaniyati, jamoaviy birdamlik va marosimiy amaliyotlar bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan. Yozma manbalar, hunarmandchilik risolalari, etnografik materiallar hamda xalq orasida saqlanib kelgan rivoyatlar asosida kulolchilik, temirchilik, zargarlik, zardo‘zlik, tikuvchilik, naqqoshlik, yog‘och o‘ymakorligi va boshqa hunar tarmoqlarida muayyan shaxslarning kasbiy homiy sifatida e‘zozlangani ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, homiy pirlar haqidagi tasavvurlarning hududiy jihatdan farqlanishi, ularning usta-shogird tizimi bilan aloqasi hamda fотиha, bag‘ishlov, xudoyi, sadaqa va boshqa marosimlar orqali namoyon bo‘lishi yoritiladi. Tadqiqot natijalari homiy pirlar institutini o‘zbek hunarmandchiligining kasbiy va ma’naviy merosini aks ettiruvchi muhim tarixiy-etnografik hodisa sifatida baholash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek hunarmandchiligi, homiy pirlar instituti, kasbiy an’analar, usta-shogird, risola, kasbiy axloq, marosim, kulolchilik, temirchilik, zargarlik, zardo‘zlik, naqqoshlik, xalq amaliy san’ati.

O‘zbek xalqining moddiy va ma’naviy madaniyati tarixida hunarmandchilik alohida o‘rin egallaydi. Uning turli shakllari — kulolchilik, zargarlik, temirchilik, misgarlik, to‘qimachilik, kashtachilik, zardo‘zlik, naqqoshlik, yog‘och o‘ymakorligi, ko‘nchilik va boshqa kasb turlari uzoq tarixiy taraqqiyot davomida shakllanib, takomillashib borgan. Mazkur kasblar faqat moddiy mahsulot ishlab chiqarish bilan cheklanib qolmagan, balki ularda kasbiy bilim va tajribalarni avloddan-avlodga yetkazish, mehnat odobini shakllantirish, ustoz-shogird munosabatlarini tartibga solish hamda jamoaviy birdamlikni ta’minlashga xizmat qiluvchi o‘ziga xos ijtimoiy-madaniy mexanizmlar ham vujudga kelgan.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda milliy hunarmandchilikni rivojlantirish, uning ko‘p asrlik an’analarini qayta tiklash, hunarmandlarni qo‘llab-quvvatlash va xalq amaliy san’atining noyob namunalarini keng targ‘ib etishga davlat siyosati darajasida alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, “milliy hunarmandchilikning ko‘p asrlik an’analarini qayta tiklash hamda uni qo‘llab-quvvatlash, dunyo hamjamiyati o‘rtasida targ‘ib qilishni kuchaytirish” vazifalari belgilangan [1]. Mazkur yondashuv hunarmandchilikni nafaqat iqtisodiy faoliyat,

balki xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va avlodlar davomiyligini ta'minlovchi muhim ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida o'rganishni taqozo etadi.

Hunarmandchilik tarixini tadqiq etishda kasbning texnologik xususiyatlari bilan bir qatorda, uning ma'naviy-axloqiy asoslarini ham o'rganish muhimdir. Shu nuqtayi nazardan, homiy pirlar instituti o'zbek an'anaviy hunarmandchiligining kasbiy madaniyatini tushunishda alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Chunki hunarmandlar orasida muayyan kasbning kelib chiqishi, uning davomiyligi va kasbiy sirlarining saqlanishi ko'pincha pir, ustoz va shogird tushunchalari bilan bog'langan. Pirni yodga olish, ishni duo bilan boshlash, ustozdan fотиha olish kabi amaliyotlar hunarmandchilikning ma'naviy-axloqiy mazmunini ifodalagan.

O'zbek hunarmandchiligi tarixini o'rganishda kasbiy risolalar muhim yozma manba hisoblanadi. Ularda muayyan kasbning ichki tartib-qoidalari, ustoz va shogird munosabatlari, kasbga kirish talablari, kasbiy odob, mehnat jarayonidagi poklik va tartib, shuningdek, hunarmandlarning diniy-marosimiy qarashlari haqida ma'lumotlar uchraydi. Shu sababli risolalarni hunarmandchilik tarixining oddiy texnologik manbasi sifatida emas, balki kasbiy jamoalarning ma'naviy hayotini aks ettiruvchi tarixiy-etnografik manba sifatida baholash lozim.

Matbuot sahifalarida e'lon qilingan dastlabki manbalar, xususan, 1887-yilda “Turkiston viloyatining gazetі”da chop etilgan “Kulolchilik risolasi” hunarmandlarning amaliy faoliyatidagi ichki tartib, kasb odobi, poklik va diniy-marosimiy qoidalarni o'rganish uchun muhim material hisoblanadi [2]. Mazkur manbaning ahamiyati shundaki, unda kulolchilik kasbining faqat texnologik jihatlari emas, balki hunarmandning kasbiy faoliyatiga nisbatan qo'yilgan ma'naviy va axloqiy talablar ham aks etgan.

Manbashunoslik nuqtayi nazaridan homiy pirlar haqidagi ma'lumotlarni yozma risolalar, tarixiy-etnografik tadqiqotlar, xalq rivoyatlari, mahalliy xotira materiallari va ziyoratgohlar bilan bog'liq ma'lumotlar asosida qiyosiy o'rganish maqsadga muvofiq. Chunki pir haqidagi tasavvurlar turli davr va hududlarda o'zgarib, yangi mazmunlar bilan boyib borgan bo'lishi mumkin. Shu sababli manbada qayd etilgan ma'lumotni uning yaratilish davri, muallifi, ijtimoiy muhiti va maqsadini hisobga olgan holda tahlil qilish talab etiladi.

“Pir” tushunchasi tarixiy manbalarda rahnamo, ustoz, ma'naviy yo'l ko'rsatuvchi va ayrim hollarda muayyan kasbning homiysi ma'nolarida qo'llangan. Hunarmandchilik muhitida esa pir obrazi kasbning ma'naviy homiysi sifatida shakllanib, hunarmandlarning kasbiy o'zligini anglashida muayyan ramziy vazifani bajargan. Hunarmandlar ish boshlashdan avval pirini yodga olish, duo qilish, ustozni e'zozlash va shogirdga fottiha berish kabi udumlarni bajargan. Bunday amaliyotlar hunarmandchilikning faqat ishlab chiqarish jarayoni emas, balki axloqiy va ma'naviy me'yorlarga asoslangan ijtimoiy institut sifatida shakllanganini ko'rsatadi [3].

Shu bilan birga, pir va ustoz tushunchalarini aynan bir xil hodisa sifatida talqin qilish metodologik jihatdan to'g'ri emas. Ustoz hunarning amaliy sirlarini bevosita o'rgatuvchi va shogirdning kasbiy shakllanishiga rahbarlik qiluvchi shaxs bo'lsa, pir ko'proq kasbiy

jamoaning ma'naviy homiysi yoki ramziy rahnamosi sifatida tasavvur qilingan. Biroq ushbu ikki tushuncha hunarmandlarning kasbiy hayotida o'zaro bog'langan bo'lib, kasbiy vorislik va ma'naviy davomiylikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etgan.

O'zbek hunarmandchiligi tarixida homiy pirlar haqidagi qarashlar kasb tarmoqlarining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'langan. Ayrim manbalarda olov va metall bilan ishlovchi hunarmandlar, jumladan, temirchilar, degrezchilar va zargarlar Hazrati Dovudni o'z kasblarining piri sifatida e'zozlagani qayd etiladi. Mazkur tasavvurning shakllanishida temir bilan ishlash, uni qayta shakllantirish va mehnat qurollari yaratish faoliyatining diniy rivoyatlardagi Hazrati Dovud obrazi bilan bog'lanishi muhim omil bo'lgan.

Igna bilan ishlovchi tikuvchi, zardo'z va etikdo'zlar orasida Boboyi Porado'z nomining tilga olinishi ham hunarmandchilikdagi kasbiy homiylik an'alarining muhim ko'rinishlaridan biridir. Ushbu obrazning tikish, kiyim-kechak va charmga ishlov berish bilan bog'liq kasblarga nisbat berilishi kasbiy homiy haqidagi tasavvurlarning hunarning texnologik xususiyatlari bilan chambarchas aloqadorligini ko'rsatadi.

Naqsh va bezak san'ati bilan shug'ullanuvchi ustalar orasida Bahouddin Naqshband nomining kasbning ma'naviy homiylaridan biri sifatida tilga olinishi ham qayd etiladi. Bunday qarashlar hunarmandchilik va tasavvufiy-ma'naviy an'alar o'rtasidagi aloqalarni o'rganish uchun muhim material beradi. Shu bilan birga, bunday nisbatlarning qaysi tarixiy davrda shakllangani va qaysi hududlarda keng tarqalganini alohida manbashunoslik tadqiqoti asosida aniqlash zarur.

Kulolchilik bilan bog'liq pirlar haqidagi qarashlar ayniqsa rang-barangligi bilan ajralib turadi. Ayrim ilmiy manbalarda Sayyid Amir Kulol kulollarning piri sifatida ko'rsatiladi. Ba'zi hududiy an'analarda esa kulollar Shayx Hasan Basriy yoki Hazrati Dovud nomlarini ham pir sifatida e'zozlagani qayd etiladi. Ushbu xilma-xillik hunarmandchilikning hududiy xususiyatlari, mahalliy diniy qarashlar, kasbiy ixtisoslashuv va xalq rivoyatlarining o'zaro ta'sirini ko'rsatadi [4].

Zardo'zlik an'alarida Hazrati Yusuf nomi alohida uchraydi. To'qimachilik bilan bog'liq ayrim rivoyatlarda Bibi Seshanba kabi obrazlar tilga olinadi. Naqqoshlik va bezak san'atida Bahouddin Naqshbandga murojaat qilish an'anasi mavjud bo'lgan. Yog'och o'ymakorligi va qayiqchilik kabi ayrim kasblarda esa Nuh payg'ambar nomining homiy sifatida keltirilishi qayd etiladi [5].

Mazkur ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, hunarmandchilikdagi homiy pirlar tizimi yagona va bir xil ko'rinishga ega bo'lmagan. Aksincha, u kasbning mazmuni, texnologik xususiyatlari, mahalliy diniy qarashlar va xalq og'zaki an'analari ta'sirida turlicha shakllangan. Shu bois homiy pirlar institutini hunar tarmoqlari va hududlar kesimida o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biridir.

O'zbek an'anaviy hunarmandchiligining eng muhim ijtimoiy mexanizmlaridan biri usta-shogird tizimi hisoblanadi. Hunarning texnologik sirlari, ishlab chiqarish usullari va kasbiy tajribasi bevosita amaliy faoliyat jarayonida ustozdan shogirdga o'tgan. Shogird hunarning texnik jihatlarini egallash bilan bir qatorda, kasb odobi, halollik, sabr-toqat, mehnatsevarlik, ustozga hurmat va kasbiy mas'uliyat kabi qadriyatlarni ham o'zlashtirgan.

Ustozning shogirdga fотиha berishi uning kasbiy hayotidagi muhim bosqichlardan biri hisoblangan. Bu jarayon shogirdning mustaqil faoliyat boshlashi, o‘z mehnati bilan daromad topishi va kasbiy jamoa tomonidan tan olinishi bilan bog‘langan. Demak, fотиha nafaqat diniy mazmunga, balki muayyan ijtimoiy va kasbiy mazmunga ham ega bo‘lgan.

Homiy pirlar haqidagi tasavvurlar ana shu usta-shogird tizimini ma’naviy jihatdan mustahkamlovchi omillardan biri bo‘lgan. Kasbning pirini e’zozlash orqali hunarmand o‘zini muayyan kasbiy an’ananing davomchisi sifatida anglagan. Shu tariqa pir obrazi kasbiy xotira va avlodlar davomiyligining ramziy ifodasiga aylangan.

Homiy pirlar instituti hunarmandlarning kundalik mehnat faoliyatida turli marosimiy amaliyotlar orqali namoyon bo‘lgan. Tadqiqotchilar hunarmandlarning homiy-pirlar bilan bog‘liq e’tiqodiy qarashlari zaminida “is chiqarish”, “chiroq yoqish”, homiy-pirdan madad so‘rash, ustozdan “fотиha olish”, “bag‘ishlov” marosimlari hamda hunarmandlarning umumiy yig‘ini — “anjuman” kabi marosimiy tizim shakllanganligini ta’kidlaydilar.

Bunday marosimlar hunarmandchilik jamoalarining ichki birdamligini mustahkamlash bilan birga, kasbiy qadriyatlarning avloddan-avlodga uzatilishiga xizmat qilgan. Hunarmandlar o‘z faoliyatining barakasi va muvaffaqiyatini homiy pir bilan bog‘lab, undan ma’naviy madad kutgan. Ayrim holatlarda hunarmandlarning topgan daromadining ma’lum qismini pir nomi bilan bog‘liq xayriya, qurbonlik yoki marosimlarga sarflagani haqidagi ma’lumotlar ham uchraydi.

Mazkur marosimlarni tarixiy jihatdan tahlil qilishda ularni faqat diniy e’tiqod ko‘rinishi sifatida emas, balki hunarmandlar jamoasining ijtimoiy aloqalarini mustahkamlovchi mexanizm sifatida ham baholash lozim. Chunki umumiy marosimlarda ishtirok etish kasbiy guruh a’zolari o‘rtasidagi birdamlik, o‘zaro yordam va hamjihatlikni kuchaytirgan.

Homiy pirlar haqidagi qarashlarning muhim jihatlaridan biri ularning hududiy xilma-xilligidir. Bir xil hunar turi turli hududlarda turli pirlar bilan bog‘langan bo‘lishi mumkin. Bu holat hunarmandchilik an’analarining mahalliy xususiyatlari, tarixiy-madaniy muhit, ziyoratgohlar tizimi va xalq og‘zaki ijodining ta’siri bilan izohlanadi.

Xususan, O‘zbekistonning Buxoro, Samarqand, Farg‘ona vodiysi, Toshkent, Xorazm, Qashqadaryo va boshqa tarixiy-madaniy hududlarida hunarmandchilikning shakllanish sharoiti va kasbiy ixtisoslashuv darajasi bir-biridan farq qilgan. Natijada muayyan kasbning homiy piriga oid tasavvurlar ham mahalliy sharoitga mos ravishda shakllangan.

Shu sababli homiy pirlar institutini o‘rganishda umumlashtiruvchi yondashuv bilan bir qatorda, hududiy tadqiqotlar olib borish ham muhimdir. Ayniqsa, bir kasbning bir necha pir bilan bog‘lanishi yoki bir piring bir necha kasb homiysi sifatida e’tirof etilishi alohida tarixiy-etnografik tahlilni talab qiladi.

Homiy pirlar instituti hunarmandlar o‘rtasidagi kasbiy birdamlikni mustahkamlashga xizmat qilgan. Bir kasbga mansub ustalar o‘zlarini umumiy ma’naviy an’ana bilan bog‘liq deb bilgan. Piri e’zozlash bilan bog‘liq marosimlar, xudoyi, sadaqa va jamoaviy yig‘inlar esa kasbiy jamoa a’zolari o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalarni kuchaytirgan.

Shuningdek, pir tushunchasi kasbni shunchaki daromad manbai sifatida emas, balki muayyan mas’uliyat va axloqiy me’yorlarni talab qiluvchi faoliyat sifatida idrok etishga

yordam bergan. Hunarmandning kasbiy obro'si uning mahsulotining sifati bilangina emas, balki halolligi, ustozga munosabati, shogird tarbiyasi va jamoa oldidagi mas'uliyati bilan ham belgilanib borgan.

Shu jihatdan homiy pirlar instituti hunarmandchilikning ijtimoiy nazorat mexanizmlaridan biri sifatida ham qaralishi mumkin. Kasbiy an'analarni buzmaslik, ustozni hurmat qilish, hunar sirlarini asrash va halol mehnat qilish kabi me'yorlar jamoa tomonidan ma'qullangan xulq-atvor shakllarini belgilab bergan.

O'zbek an'anaviy hunarmandchiligidagi homiy pirlar instituti ko'p asrlik kasbiy, ma'naviy va ijtimoiy tajribaning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Pirlar haqidagi tasavvurlar turli hunar tarmoqlarining kelib chiqishi, ustoz-shogird munosabatlari, kasbiy axloq, mehnat madaniyati va jamoaviy marosimlar bilan uzviy bog'langan. Shu sababli mazkur institutni faqat diniy e'tiqodlar doirasida emas, balki hunarmandchilikning ijtimoiy-madaniy tizimi tarkibida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Yozma manbalar va etnografik materiallar tahlili hunarmandlar orasida muayyan kasbning homiysi sifatida turli shaxslar nomi e'zozlanganini ko'rsatadi. Temirchilik, degrezlik va zargarlikda Hazrati Dovud, kulolchilikda Sayyid Amir Kulol, ayrim hududiy an'analarda Shayx Hasan Basriy, tikuvchilik va etikdo'zlikda Boboyi Porado'z, zardo'zlikda Hazrati Yusuf, naqqoshlikda Bahouddin Naqshband kabi nomlarning tilga olinishi hunarmandchilik va ma'naviy tasavvurlar o'rtasidagi tarixiy aloqalarni ko'rsatadi [4; 5].

Biroq homiy pirlar haqidagi tasavvurlarni o'rganishda ularning hududiy va tarixiy o'ziga xosligini hisobga olish zarur. Bir kasbning turli hududlarda turli pirlar bilan bog'lanishi ushbu institutning mahalliy an'analar, xalq rivoyatlari, diniy qarashlar va kasbiy ixtisoslashuv ta'sirida shakllanganini ko'rsatadi. Shu sababli kelgusidagi tadqiqotlarda homiy pirlar institutini hududlar, hunar tarmoqlari va tarixiy davrlar kesimida qiyosiy o'rganish muhim ilmiy natijalarga olib kelishi mumkin.

Homiy pirlar instituti o'zbek hunarmandchiligining moddiy mahsulotlari ortida turgan ma'naviy dunyo, kasbiy xotira va ijtimoiy munosabatlarni anglash uchun muhim manbalardan biridir. Ushbu merosni ilmiy asosda tadqiq etish hunarmandchilik tarixini chuqurroq yoritish, ustoz-shogird an'alarining tarixiy ildizlarini aniqlash, xalq amaliy san'atining nomoddiy jihatlarini ochib berish hamda milliy hunarmandchilikning avlodlararo davomiyligini ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019-yil 3-oktabrdagi PF-5841-sonli “Xalqaro hunarmandchilik festivalini o'tkazib borishga oid chora tadbirlar to'g'risida”gi Farmoni.// [lex.uz / docs /4535422](http://lex.uz/docs/4535422)
2. Кулолчилик рисоласи // Туркистон вилоятининг газети, 1887. – № 4. – Б. 4.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. “Hunarmandchilik”, “Pir” maqolalari. Toshkent, 2004.
4. Bulatov S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent.

20-Sentyabr, 2026-yil

5. Suxareva O.A. Позднефеодальный город Бухара. Москва.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining milliy hunarmandchilikni rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlashga oid normativ-huquqiy hujjatlari.

